

УДК [331.556.4:37]:332.122(477)

ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ, ОЦІНКА, ПОЛІТИКА РЕГУЛЮВАННЯ*Семів Л.К.*

Визначено особливості та тенденції освітньої міграції в Україні. Окреслено положення політики регулювання освітніх міграцій на регіональному рівні, які пов'язані із заходами регіональної інноваційної політики та зростанням ролі університетів в її реалізації. Запропоновано методичний підхід до оцінки регіональної освітньої мобільності через побудову регіонального індексу, який відображає аспекти територіальних переміщень за освітнім фактором, результати академічних обмінів наукових установ, університетів з міжнародними інституціями та з бізнес-середовищем регіону.

Ключові слова: освітня міграція, академічна мобільність, регіональний індекс, політика регулювання, регіон

В умовах глобалізації, європеїзації соціально-економічних процесів та явищ зростає значення освітньої міграції як важливої, інтелектуальної за змістом форми міграційних переміщень населення. На європейському рівні політика в сфері освіти і науки розвивалася в межах Лісабонської стратегії (2000 р.). Лісабонським порядком денним започатковано: політику інтеграції освіти й наукових досліджень; активізацію дослідницької діяльності для досягнення високої якості та забезпечення конкурентоспроможності європейської вищої освіти; створення єдиного „Європейського простору вищої освіти” (ЕНЕА) і «Європейського простору досліджень» (ЕРА).

Особливістю сучасного етапу глобалізації є те, що до чотирьох свобод руху (капіталу, робочої сили, товарів і послуг) додається «п'ята свобода» - свобода руху знань. Зняття віртуальних, хоча і відчутних, кордонів між історично різними освітніми системами вимагає введення чіткої і зрозумілої для всіх учасників процесу системи дипломів, прозорість присудження наукових ступенів, еквівалентність кваліфікацій тощо. На європейському рівні створення єдиного простору вищої освіти і науки забезпечує відкритість академічного руху для студентів, викладачів і дослідників.

Освітня міграція в Європі має глибокі історичні корені. Виникнення в XII-XIII ст. перших університетів в Західній Європі надало міграції освітній характер. Перший на території Європи університет «Аудиторіум» відкрив 425 року візантійський імператор Феодосій II. Пізніше створено інші університети Європи: Болонський університет (1119 р.), у Франції - Сорбонна (1170 р.), в Іспанії (Севілья - 1254 р.), в Англії (Оксфордський - 1163 р.) та інші [1].

Зі вступом України у Болонський процес створені передумови для поступового входження в цивілізоване русло академічної мобільності студентів, викладачів, молодих учених, що створює можливості для розвитку особистості, посилення співпраці науковців та наукових установ на міжнародному рівні і в межах України, покращення якості вищої освіти і дослідницької діяльності. Проблеми входження України до Болонського процесу та пов'язані з цим аспекти освітньої міграції досліджували: Гриненко А., Журавський В., Згуровський М., Колесник А., Куценко В., Рашкевич Ю., Рижкова А., Степко М., Федосов А., Товканець Г., Чуйко Г., Чуйко Н., та інші.

Постановка мети статті - визначити особливості процесів освітньої міграції студентів, викладачів на внутрі-, міжрегіональному рівнях в Україні; запропонувати методичний підхід до оцінки регіональної освітньої мобільності через побудову відповідного регіонального індексу; показати місце освітньої політики в системі заходів регіональної соціально-економічної політики.

Особливості освітньої міграції в Україні. Україна успадкувала систему освіти, у якій розміщення ВНЗ за фаховим спрямуванням відповідало тогочасній територіально-галузевій структурі економіки. Внаслідок цього найбільш промислово розвинуті регіони – Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Львівська, Одеська області, місто Київ стали крупними центрами надання освітніх послуг населенню, притягання міграційних потоків бажаючих здобувати освіту. В радянський період мольді при вступі до того чи іншого ВНЗ керувалася в основному міркуваннями: престижності ВНЗ

щодо вибору майбутньої професії, територіальної доступності, а рішення щодо поїздок приймалося за критерієм мінімізації зусиль на переміщення з сільської місцевості до міста. Поїздки на навчання в місто, іншу область (регіон) сприяли формуванню та нагромадженню значного міграційного досвіду, практики відокремленого проживання від своєї сім'ї.

Сьогодні міста та регіони з розвинутою мережею ВНЗ є центрами притягання міграційних потоків бажаючих здобувати освіту. Вже зараз суттєво зросла конкурентоспроможність колишніх периферійних ВНЗ, обласні міста таких регіонів, як Волинська, Тернопільська, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька обл. перетягують на себе значну частину міжрегіональних потоків студентів.

Про обсяги освітніх міграцій в те чи інше місто регіону можна отримати інформацію за даними форми державного статистичного спостереження №2-Знк, зокрема, за показником чисельності приїжджих студентів денної форми навчання, які мали потребу у поселенні в гуртожитки. Безумовно, аналіз міжрегіональних освітніх міграцій за цим показником не є повним, оскільки тут не враховується та частина студентів, які винаймають житло в приватному секторі, проживають у родичів, проживають за межами міста та щоденно доїжджають на навчання, а також ті студенти заочної форми навчання, які приїжджають на настановчу та екзаменаційну сесію.

В регіональному розрізі аналіз змін обсягів внутрі- та міжрегіональної освітньої міграції дозволяє визначити наступні особливості освітньої міграції на внутрі- та міжрегіональному рівнях.

1. Зростання кількості студентів, що проживають поза межами знаходження ВНЗ, засвічує про зростання обсягів освітньої міграції на внутрі- та міжрегіональному рівнях. Отже, із включенням в освітні переміщення частина випускників шкіл мають можливість змінити соціальне середовище, підвищити свій соціальний статус.
2. Якщо розглянути ВНЗ тих обласних центрів, до яких у колишньому Союзі і в часи Державної незалежності традиційно тяжіли освітні міграції, то їхні домінуючі позиції (за питомою вагою приїжджих студентів) в основному збережені. Але якщо у Дніпропетровській, Донецькій, Харківській обл. частка приїжджих студентів практично не змінилась, то у Львівській обл., м. Києві навпаки відбулось їх збільшення (абсолютне та відносне), а в Одеська обл. - зменшення цих показників. Разом з тим в аналізований період спостерігається скорочення обсягів освітніх переміщень у цих регіонах (крім м. Києва), що вказує на активізацію освітньої діяльності в інших регіонах України.
3. Важливим індикатором, за яким можна оцінити обсяги освітніх міграцій в Україні, є частка сільської молоді в загальній кількості осіб, які зараховані до ВНЗ I-II рівнів та ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Як результат виконання цільової програми щодо прийому до ВНЗ сільської молоді остання забезпечує значну частину контингенту вишів. На початок 2010/11 нр. до ВНЗ I-II рівнів та ВНЗ III-IV рівнів акредитації було зараховано сільську молодь відповідно 38,9% та 31,1% від кількості вступників. Вищий за середній рівень показник для ВНЗ III-IV рівнів спостерігається у Волинській (50,0%), Житомирській (47,9%), Закарпатській (56,6%), Тернопільській (53,4%), Хмельницька (49,8%) області [2].

Сьогодні обсяги освітньої міжрегіональної міграції суттєво коректує фактор зростання філій ВНЗ в усіх регіонах країни, головні ВНЗ яких розташовані в інших містах. Впливовість цього фактору веде до суттєвого зменшення міжрегіональних освітніх потоків. Вплив цього чинника на обсяги освітньої міграції можна розглядати з двох боків. З одного боку, функціонування структурних підрозділів полегшує доступ молоді до навчання, особливо сільської, а з другого боку, філії ВНЗ, які не мають достатнього рівня розвитку освітньо-наукового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення, науково-педагогічних шкіл, не відповідають стандартам якісної освіти. Тому на державному рівні проводиться робота щодо позбавлення ліцензій на здійснення освітньої діяльності такими структурними підрозділами. Здійснюване упорядкування мережі ВНЗ матиме своїм наслідком активізацію внутрі- та міжрегіональних освітніх переміщень населення.

Серед практичних заходів реалізації потенціалу внутрі- та міжрегіональної освітньої міграції вагома роль відводиться співпраці між університетами на міжрегіональному рівні в організації широкого обміну студентами, аспірантами і викладачами, зокрема, щодо: обміну студентами для про-

ходженнями ними навчальних і виробничих практик, організації їхнього дозвілля і відпочинку; обміну аспірантами та докторантами з метою їхньої участі у спільних наукових дослідженнях із різних галузей науки; обміну викладачами для викладання навчальних дисциплін, підготовки підручників, розроблення спільних спеціальних курсів, лабораторних робіт, а також проходження стажування з метою поглиблення знань із професійного українського мовлення.

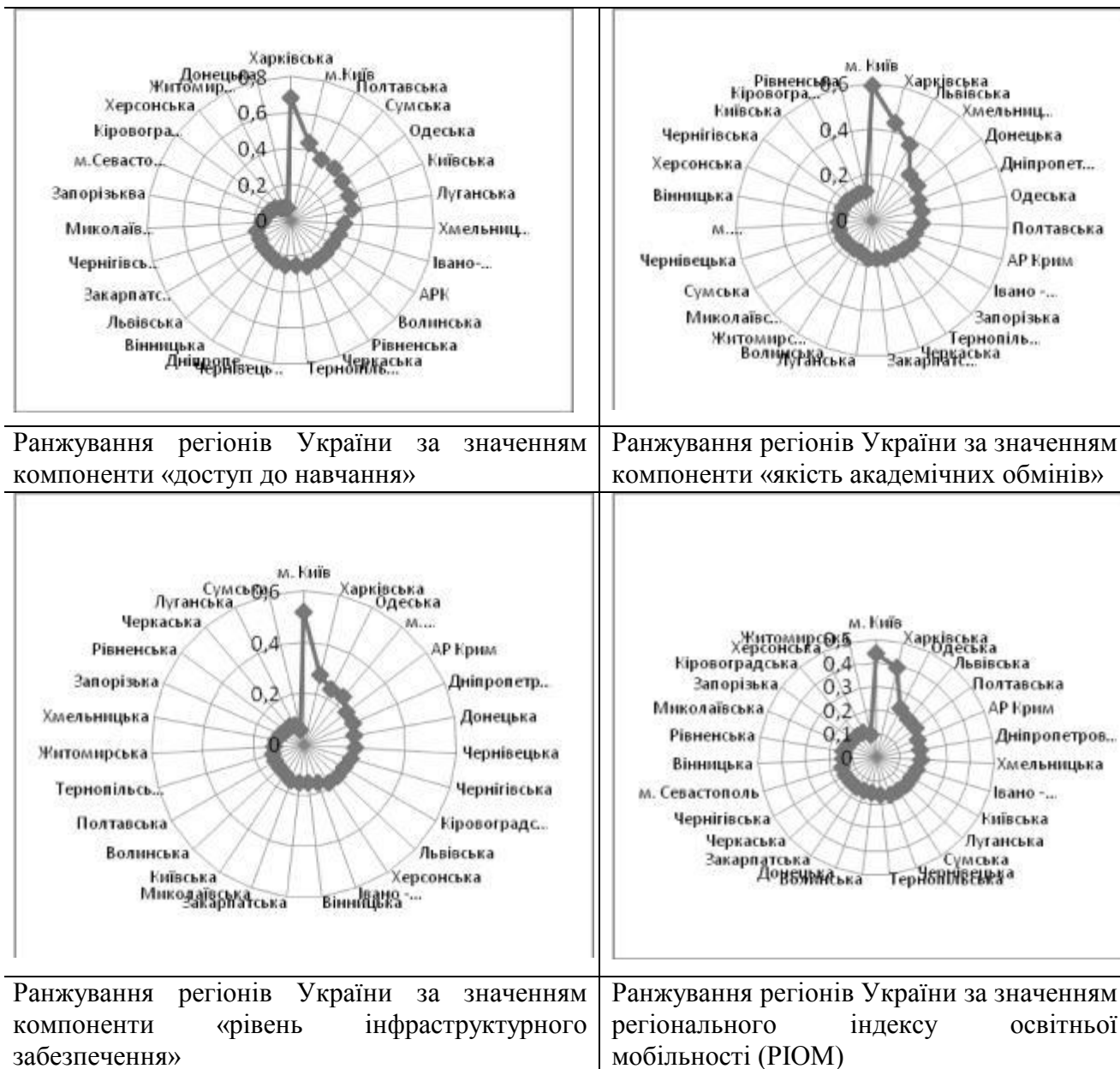
В усіх країнах із входженням національних освітніх систем у Болонський процес активізується зарубіжна студентська міграція. ВНЗ різних регіонів України стають центрами притягання освітніх мігрантів з інших країн. Відповідно до законодавства України (Закони України: “Про вищу освіту”, “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства”, “Про імміграцію”, “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією” та ряду Указів Президента України) громадяни інших держав та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, а також яким надано статус біженця в Україні мають право на здобуття вищої освіти нарівні з громадянами України. Всі громадяни інших держав та особи без громадянства можуть здобувати вищу освіту за кошти фізичних (юридичних) осіб. Прийом на навчання громадян інших держав здійснюється на підставі: міжнародних договорів України; загальнодержавних програм; договорів, укладених вищими навчальними закладами з юридичними та фізичними особами.

Методичний підхід до оцінки регіональної освітньої мобільності. На державному рівні відповідно до Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство передбачається здійснення моніторингових досліджень якості освіти, моніторинг адекватності ринку освітніх послуг ринку праці із врахуванням міжрегіональних міграційних потоків молоді за освітнім фактором. Для відображення регіональних особливостей освітніх міграцій органи державного регіонального управління мають мати відповідний інструментарій. Автор пропонує методичний підхід до визначення результативності освітніх міграцій. Через побудову інтегрального показника – регіонального індексу освітньої мобільності, можна визначити місце регіону за сукупністю індикаторів, які відображають аспекти територіальних освітніх переміщень в регіонах України, результати академічних обмінів наукових установ, університетського сектору з міжнародними інституціями та з бізнес-середовищем регіону.

В основу побудови методичного підходу до оцінки регіональної освітньої мобільності покладені наступні умови. Рівень регіональної освітньої мобільності пропонується оцінювати за укрупненими групами показників, а саме: доступу до навчання (5 показників); якості академічних обмінів (5 показників); стану інфраструктурного забезпечення (3 показники) [3]. Для розрахунку узагальнюючого показника оцінки регіональної освітньої мобільності використано метод багатовимірною (кластерного) аналізу. Розрахунки за кожною складовою регіонального індексу освітньої мобільності (РІОМ) та інтегрованим показником наведені в табл. 1.

Ранжування регіонів України за значенням кожної компоненти РІОМ формує картину різних аспектів освітньої мобільності в регіонах України. Для того, щоб звести порашовані компоненти до інтегрованого вигляду – регіонального індексу освітньої мобільності, розраховані ваги укрупнених груп показників методом факторного аналізу. Результат розрахунку показав, що у складі РІОМ найбільшу вагу має якість академічних обмінів (0,38), з невеликим відривом - рівень інфраструктурного забезпечення (0,34) і найнижчу частку презентує доступ до навчання (0, 28). Щодо найбільшої ваги компоненти якості академічних обмінів, то в умовах формування Європейського простору наукових досліджень активність стажування, викладання, наукових досліджень, участь у міжнародних конференціях, семінарах, безумовно, має зростати. Важливість рівня інфраструктурного забезпечення (третя компонента за вагою) також є незаперечною, оскільки процеси зростання мережі ВНЗ (ми не торкаємось тих суперечливих явищ, які мають місце в Україні), особливо поширення структурних підрозділів ВНЗ в інших регіонах України, а також процеси впровадження інформаційно-комп’ютерних технологій надзвичайно потужно впливають на кількість та якість освітніх переміщень. Тому компонента доступу до навчання, яку представляють показники, які характеризують переважно територіальні переміщення за освітнім фактором, змушена була поступитися першістю згаданим вище складовим РІОМ.

Ранжування регіонів України за окремими компонентами та інтегральним показником РІОМ

Зважені таким чином компоненти РІОМ забезпечили наступну позицію регіонів України в інтегральному індексі. З великим відривом лідирує м. Київ (РІОМ = 0,44). Групу переслідуювачів представляє лише Харківська (0,39) область. Одеська, Львівська, Полтавська області – це основна група областей (РІОМ має значення від 0,23 до 0,21). Решта областей формують групу аутсайдерів, значення РІОМ яких є змінюється від 0,19 до 0,1. Побудований ряд областей замикають Запорізька, Кіровоградська, Херсонська, Житомирська, які і за частковими індексами посіли останні місця у рейтингу областей України за РІОМ.

Освітня міграція в системі заходів регіональної політики. В умовах глобалізації, європеїзації соціально-економічних процесів та явищ зростає відкритість академічного руху для студентів, викладачів і дослідників, що вносить якісні зміни в модель державної регіональної політики, модернізує систему регіональних політик (демографічну, освітню, зайнятості, інноваційну тощо). Політика регулювання освітніх міграцій стає складовою та функцією ряду політик, які визначають більш високий сегмент прийняття рішень як на національному, так і на регіональному рівнях. Заходи європейської соціальної, освітньої, науко-технічної, інноваційної політик, які спрямовуються на активізацію освітніх міграцій, підвищення рівня мобільності висококваліфікованих кадрів, мають реальне

значення і для України, особливо, що стосується стосуються активізації взаємодій у трикутнику «освіта, дослідження, інновації».

Сьогодні Україна переживає глибоку демографічну кризу, ознаки якої відбиваються на вищій освіті через щорічне скорочення випускників середніх шкіл і відповідно вступників у ВНЗ різних рівнів акредитації. Фахівці вбачають вихід із критичної ситуації у скороченні кількості спеціальностей і через проведення політики укрупнення ВНЗ. Крім того, сьогодні на ринку освітніх послуг відзначається жорстка конкуренція за абітурієнтів, що, безумовно, активізує освітні міграції.

Регіональний рівень повинен понести свою частку регулювання освітніх міграцій іноземних студентів, долучаючись таким чином до здійснення регіональної освітньої політики. Органи регіональної влади можуть активно включатися у рекламні компанії своїх ВНЗ на території інших країн через: публікації в місцевих ЗМІ, рекламні ролики, розповсюдження буклетів, допомогу в організації підготовчих курсів при різних місцевих організаціях, які здійснюють діяльність щодо навчання громадян за кордоном. В організації навчання іноземних студентів значну допомогу можуть надати бізнес-структури регіону. Передусім це ті підприємства, які мають підприємства, філіали чи власні представництва за кордоном чи в інших регіонах. Реалізуючи власну освітню політику, господарюючи суб'єкти мають можливість отримати не тільки потрібних спеціалістів для своєї діяльності, але й сприяти узгодженню ринку освітніх послуг з ринком праці в регіоні. Це один із прикладів регулювання освітніх переміщень, які здійснюються в межах регіональної освітньої політики та регіональної політики зайнятості.

Регіональна політика в галузі освіти, інноваційного розвитку повинна використовувати механізми протидії перетворення України на донора з людських ресурсів для країн ЄС. Необхідно задіяти такі механізми соціального партнерства України та ЄС, які б сформулювали системний рух інтелекту, капіталів, інформації в двох взаємно симетричних напрямках (в Україну і з України). Створення в містах, де розміщені крупні університети, нових організаційних утворень (технопарків, технополісів, соціополісів) дозволить блокувати неконтрольовану втечу інтелекту і залучити його в регіональну економіку.

З метою ефективного використання наукового та освітнього потенціалу країни, урегулювання освітньої мобільності в регіоні необхідно: підвищити рівень фінансування освіти та науки (відповідно до статей Законів України щодо освіти та науки); формувати стійкі взаємозв'язки між освітньою та науковою діяльністю на основі проектів, які об'єднують вчених та викладачів з визначеною часткою державного та регіонального фінансування; вдосконалити правову базу щодо формування та ефективного функціонування різних форм інтеграції науки й освіти (наприклад, навчально-освітніх центрів, технопарків, технополісів тощо); забезпечити державну пріоритетну підтримку провідним дослідницьким університетам як важливим науково-освітнім інституціям на основі встановлення підвищених нормативів фінансування; створити в університетах умови для залучення талановитої молоді до наукової діяльності; посилити відповідальність підприємств, організацій та установ регіону за забезпечення соціально-побутових умов для молодих фахівців, особливо житлом у сільській місцевості; удосконалювати механізм довгострокового пільгового кредитування навчання молоді у ВНЗ через залучення банківської системи та місцевого бізнесу; більше використовувати потенціал регіональних наукових центрів НАН України, які координують роботу щодо фундаментальних та прикладних досліджень у різних сферах діяльності регіону.

ВИСНОВКИ

1. В умовах глобалізації зростає роль освітньої міграції як важливої, інтелектуальної за змістом форми міграції населення. В Україні зростання кількості студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації є результатом подальшого зміцнення потенціалу національної освітньої системи, а також індикатором зростання обсягів освітньої міграції на внутрі- та міжрегіональному рівнях. Освітня міграція викладачів та науковців є вагомим фактором, що сприяє інтеграції українських вчених та молодих спеціалістів в міжнародний освітній та науковий простори. Наміри тимчасово включитися в освітні інтеграційні зв'язки – це ефективний канал отримання додаткового заробітку, самоствердження, реалізації інтелектуального потенціалу викладачів та науковців. Разом з тим, якщо буде забезпечено

повернення їх на батьківщину, то після кількох років роботи за кордоном вони принесуть в Україну новий інтелектуальний продукт, нові знання і технології, нову трудову етику.

2. Використання авторського підходу до складання рейтингу регіонів України за регіональним індексом освітньої мобільності дозволяє: відстежувати позицію кожної області за показниками освітніх переміщень; проводити моніторинг ринку освітніх послуг із врахуванням міжрегіональних міграційних потоків молоді за освітнім фактором.

3. Як на державному, так і на регіональному рівнях через заходи регіональної політики послідовно проводиться робота з тим, щоб «поставити під контроль» чи впорядкувати процес «відтоку мозків». Упровадження в практику регіонального управління питання врегулювання проблеми відтоку висококваліфікованих спеціалістів дозволить одночасно максимально ефективно використати наявний науковий потенціал країни, регіонів, якісно оновити систему освіти відповідно до європейського рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Качмар В. Vivat Universitas Leopoliensis ! // Каменяр. - жовтень 2001. - №7.
2. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року. Статистичний бюлетень. – К., 2011. – 213 с.
3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/09 навчального року. Статистичний бюлетень. – Київ., 2009. – 213 с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: стат. зб. – К.: ДП „Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України у 2008 році”, 2009. – 362 с.
5. Праця України 2008. Статистичний збірник. - К., 2009. – 322 с.